

KONTEKSTUAL YONDASHUV ORQALI ILMIY-TEXNIK MATNLARNI TO‘G‘RI TALQIN QILISH

Akbarov Shohmansur Akbar o‘g‘li
Alisher Navoiy nomidagi Toshkent Davlat
O‘zbek tili va adabiyoti universitet talabasi
shohmansurakbarov533@gmail.com
+998990864822

Annotatsiya: *Ushbu maqolada ilmiy-texnik tarjimada kontekstning ahamiyatini, uning aniqlanish usullarini va tarjima sifatiga ta’siri tahlil qilinadi. Ilmiy-texnik matnlar murakkab tuzilishga ega bo‘lib, terminlar va atamalarining turli fan sohalarida turlicha talqin qilinishi mumkin. Shuning uchun tarjimon kontekstni hisobga olgan holda, to‘g‘ri ekvivalentni tanlashi talab etiladi. Maqolada ilmiy-texnik matnlarda kontekstning leksik-semantik va sitativ (vaziyat) shakllari, ularning ma’lumot aniqlik darajasi, natijalar ishonchliligi va eksperiment natijalarini solishtirishdagi roli muhokama qilinadi. Bundan tashqari, kontekstning mexanika, kimyo, biologiya, dasturlash va algoritmlar sohalaridagi qo‘llanilishi amaliy misol tariqasida keltiriladi. Maqola kontekstning ilmiy-texnik matnlarni tushunish, natijalarni amaliyotda qo‘llash va pedagogik vazifalarni bajarishda muhimligini ta’kidlaydi, shu bilan birga raqamli formatdagi manbalarda kontekstning ahamiyati yanada oshishini ko‘rsatadi.*

Kalit so‘zlar: *ilmiy-texnik tarjima, kontekst, leksik-semantik kontekst, sitativ kontekst, terminologiya, tarjima sifati, eksperiment natijalari, ilmiy matnlar*

Ilmiy-texnik tarjima zamonaviy fan va texnologiya sohalarida sezilarli ahamiyatga ega sohalardan biri hisoblanadi. Tarjima jarayonida faqat so‘zma-so‘z ekvivalentni topish yetarli bo‘lmay, shuningdek matnning mavzusi, terminologiyasi va kontekstini hisobga olish ham muhimdir. Bir xil texnik atama turli sohalarda turlicha ma’no kasb etishi mumkin. Masalan, fizikadagi “moment” tushunchasi, mexanikada yoki elektr muhandisligida boshqa ma’nolarga egaligini hisobga olib, tarjimon kontekstni aniqlab, to‘g‘ri ekvivalentni tanlashi zarur. Ilmiy-texnik matnlar odatda aniq, ixcham va murakkab tuzilishga ega bo‘ladi. Kontekstni hisobga olmasdan qilinadigan tarjima noto‘g‘ri tushunishga, hatto texnik xatoliklarni keltirib chiqarishi mumkin. Shuning uchun, kontekstual tahlilning roli ilmiy-texnik tarjima jarayonida muhim va dolzarbdir.

Kontekst atamasi turli sohalarda turlicha talqin qilinadi. Ilmiy-texnik matnlarda kontekst – bu ma’lumotning o‘zi, uning qo‘llanish sharoiti va atrof-muhit bilan bog‘liqligi tarzida

tushuniladi (Halliday & Hasan, 1976). Bu tushuncha, ayniqsa, tadqiqot natijalari va texnik tavsiflarni aniqlik bilan yetkazishda muhimdir. Kontekstning yetarli darajada ta'minlanmaganligi ma'lumot noto'g'ri talqin qilinishi yoki eksperiment natijalari boshqa vaziyatda qo'llanganda xatoliklarga olib kelishi mumkin (Swales, 1990).

Ilmiy-texnik matnlarda kontekstning ahamiyati quyidagi yo'nalishlarda ko'rinadi:

- termin va atamalarining aniq tushunilishi;
- natija va xulosalarning ishonchliligi;
- eksperimental ma'lumotlar va ularning qo'llanilish doirasini aniqlash.

Bu turdagi matnlarda ma'lumotni to'g'ri talqin qilish kontekstga bevosita bog'liq bo'ladi. Masalan, kimyo sohasida moddaning reaksiyaga kirish tezligi faqat o'lchov sharoitlariga mos kelganda aniqlik kasb etadi. Shu sababli, biror parametrning qiymati yoki natija o'z konteksti bilan berilmasa, noto'g'ri xulosalarga olib keladi (Brown, 2015).

Kontekstning ilmiy-texnik matnlarda qo'llanishi ikki asosiy funktsiyani bajaradi:

- ma'lumotning aniqligi – har bir natija yoki tavsif o'z eksperimental sharoitida tushuntiriladi;

- natijalar o'rtasidagi bog'liqlik – kontekst yordamida turli o'lchovlar, parametrlar va formulalar bir-biriga mos keladi, bu esa ilmiy xulosalarni ishonchli bo'lishini ta'minlaydi.

Ilmiy-texnik matnlarda kontekst ikki asosiy shaklda ifodalanadi:

- Leksik-semantik kontekst – terminlar va atamalar o'zaro bog'liq holda ishlatiladi. Misol uchun, "yuk" atamasi mexanika yoki elektron qurilmalar kontekstida turlicha talqin qilinadi (Miller, 2018). Shu tarzda, terminologiyaning aniq ishlatilishi kontekstni bilmagan o'quvchi uchun xato tushunishga yo'l qo'yimaslikka xizmat qiladi.

- Sitativ yoki vaziyat konteksti – bu eksperiment sharoiti, qurilma parametrlarining aniqligi va tadqiqot metodologiyasini o'z ichiga oladi.

Tadqiqotchi Swales (1990) ta'kidlaganidek, ilmiy maqolalarda metodologik bo'lim aynan sitativ kontekstni ta'minlash uchun mo'ljallangan bo'lib, natijalarni qayta ishlab chiqish va tekshirish imkonini beradi.

Kontekst ilmiy-texnik matnlarda ma'lumotning ishonchliligi va tekshirilishini ta'minlaydi. Masalan, algoritmi tavsiflovchi maqolada uning ishlash samaradorligini faqat ko'rsatilgan eksperiment sharoitida baholash mumkin. Agar kontekst ta'minlanmasa, algoritmnining samaradorligi boshqa sharoitlarda noto'g'ri talqin qilinadi (Hyland, 2005).

Bundan tashqari, kontekst yordamida turli tadqiqot natijalari bir-biri bilan solishtiriladi va umumiy xulosalarga erishiladi. Shu sababli, ilmiy-texnik matnlarda kontekstni yetarlicha berish eksperimentning takrorlanishi va ilmiy tekshiruvlarning muvaffaqiyati uchun muhimdir.

Ilmiy-texnik matnlar o‘quvchiga ma’lumot yetkazish, tushuntirish va tahlil qilish kabi vazifalarni bajaradi. Kontekst bu jarayonlarda ma’lumotning aniqligini oshiradi, natijalarni real vaziyatlarda qo‘llash imkonini beradi, texnik tavsiflarning tushunarli bo‘lishini ta’minlaydi, shuningdek, eksperimentlar va tadqiqotlar natijalarini qayta ishlab chiqishga yordam beradi quyidagi yo‘nalishlarda ahamiyat kasb etadi (Bhatia, 1993).

Kontekstning yetarli darajada ishlatilishi o‘quvchiga murakkab ilmiy-texnik jarayonlarni tezroq tushunish va natijalarni amaliyotga qo‘llash imkonini beradi. Shu bilan birga, ilmiy matnning qamrovi kengayadi, ma’lumotlar izchil va bir-biri bilan bog‘liq bo‘ladi.

Kontekstning amaliy misollari quyidagilarda namoyon bo‘ladi:

- **Mexanika:** Moddaning zichligi yoki elastiklik koeffitsienti faqat ma’lum harorat va bosim sharoitida o‘lchanadi. Kontekstni hisobga olmagan holda, boshqa sharoitlarda bu qiymatlarni qo‘llash xatolikka olib keladi.

- **Dasturlash va algoritmlar:** Ma’lum algoritmnining ishlash tezligi faqat kiritilgan ma’lumotlar hajmi va qurilma xususiyatlari bilan baholanadi. Kontekstsiz natijalar dastur samaradorligini noto‘g‘ri baholashga olib keladi.

- **Kimyo va biologiya:** Eksperiment sharoitlari (harorat, pH, konsentratsiya) ko‘rsatilmagan ilmiy maqola natijalari boshqa laboratoriya sharoitida takrorlanmaydi.

Kontekstning ilmiy-texnik matnlarda eng muhim vazifalaridan biri – ma’lumotni aniqlik bilan yetkazishdir. Masalan, elektronika sohasida signalning chastotasi yoki tok kuchi qiymati faqat aniq o‘lchov sharoitida mantiqan to‘g‘ri bo‘ladi. Shu nuqtai nazardan, kontekst o‘quvchiga har bir parametrning ahamiyati va cheklovlarini tushuntiradi (Meyer, 2017).

Aniqlik nafaqat raqamlar yoki formulalarga, balki tavsifiy matnlarga ham tegishlidir. Masalan, mexanik tizimlarning ishlash prinsiplari, materiallarning chidamlilik xususiyatlari yoki dasturiy ta’minotning ishlash algoritmi kontekstsiz berilganda noto‘g‘ri talqin qilinishi mumkin.

Ilmiy-texnik tadqiqotlar takrorlanadigan bo‘lishi bilan ahamiyatlidir. Tadqiqot natijalari faqat kontekstni to‘liq ko‘rsatgan holda boshqa olimlar tomonidan tekshirilishi mumkin (Hyland, 2005). Masalan, aerodinamika eksperimentlarida shamol tezligi, havo zichligi va model o‘lchamlari kabi shartlar aniq ko‘rsatilmasa, natijalar boshqa laboratoriyada takrorlanmaydi.

Shuningdek, kontekst tadqiqot natijalarini boshqa sharoitlarda qo‘llashga imkon beradi. Masalan, algoritmi samaradorligi yoki qurilma ishlash xususiyatlari turli sharoitlarda sinovdan o‘tkazilgan holda kontekstdagi tafovutlar hisobga olinadi.

Ilmiy-texnik matnlar ko‘pincha bir necha fan sohasini qamrab oladi: mexanika, kimyo, informatika, biologiya va boshqalar. Shu sababli kontekst muallif va o‘quvchi o‘rtasida uzviy aloqa yaratadi va turli fan terminlari, uslublari va parametrlarini birlashtiradi (Swales, 1990).

Masalan, biomekanik tadqiqotlarda inson harakati modellari bilan mexanik kuchlarni tahlil qilish kerak bo‘ladi. Agar eksperiment sharoiti (masalan, oyoq qismi og‘irligi yoki tezligi) kontekstsiz berilsa, natijalar boshqa tadqiqotlar bilan solishtirilmaydi. Kimyo va biologiya interaktiv eksperimentlarda reaksiya sharoitlari va biologik parametrlarni aniqlash kontekst orqali amalga oshiriladi.

Ilmiy-texnik matnlar nafaqat tadqiqotchi uchun, balki talabalar va texnik mutaxassislar uchun ham o‘quv materialidir. Kontekstni to‘liq berish pedagogik nuqtai nazardan ham muhim: u murakkab jarayonlarni tushuntirish, texnik nazariyalarni misollar bilan bog‘lash va amaliyotga qo‘llash imkonini beradi. Shu nuqtai nazardan kontekst jarayonlar va natijalar orasidagi sabab-natija bog‘liqligini ko‘rsatish, eksperimentlar va texnik tavsiflar bo‘yicha mustaqil tahlil qilishni o‘rgatish vazifasini bajaradi.

Hozirgi zamonda ilmiy-texnik matnlar ko‘pincha raqamli formatda elektron jurnallar, onlayn ma‘lumotlar bazalari va interaktiv simulyatsiyalar shaklida bo‘ladi. Bunday resurslarda kontekst yanada muhim ahamiyatga hisoblanadi, chunki o‘quvchi yoki foydalanuvchi ma‘lumotni izolyatsiyalangan ko‘rinishda olishi yoki vizualizatsiya va grafiklar orqali kontekstni to‘liq yetkazish, raqamli formatda ma‘lumot tez-tez yangilanishi kuzatiladi, shuning uchun kontekstni aniq belgilash yangilanishlarni tushunish uchun zarur (Bhatia, 1993 & Meyer, 2017).

Xulosa qilib aytadigan bo‘lsak, ilmiy-texnik tarjimada kontekstning roli muhim bo‘lib, tarjimaning aniqligi va ishonchligini ta‘minlash, terminlar va atamalarni to‘g‘ri talqin qilish, eksperiment va tadqiqot natijalarini solishtirish va amaliyotga tatbiq etishda hal qiluvchi ahamiyatga ega. Leksik-semantik va sitativ kontekst shakllari orqali matnning ma‘nosi aniq ifodalanadi, natijalar boshqa sharoitlarda ham ishonchli baholanishi mumkin. Shu bilan birga, kontekst ilmiy-texnik matnlarni pedagogik nuqtai nazardan tushunarli qilish, murakkab jarayonlarni o‘quvchi uchun ochib berish va raqamli resurslarda ma‘lumotni izchil yetkazish imkonini yaratadi. Demak, ilmiy-texnik tarjimada kontekstni to‘liq hisobga olish tarjimaning sifatini va matnning amaliy qiymatini oshirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Bhatia, V. K. (1993). *Analysing Genre: Language Use in Professional Settings*. Longman.
2. Asadov, M.T. 2021. "Fransuz-o‘zbek tarjimachiligi istiqbollari". O‘zbekiston: til va madaniyat 1 (3): 125-134. Halliday, M. A. K., & Hasan, R. (1976). *Cohesion in English*. Longman.
3. Hyland, K. (2005). *Metadiscourse: Exploring Interaction in Writing*. Continuum.

4. Meyer, I. (2017). Technical Communication and Contextual Understanding. Springer.
5. Miler, J. (2018). Terminology and Context in Technical Translation. Cambridge Scholars Publishing.
6. Mamarasulova, Gulnoz. "Geopolitical Discourse In Translation." International Conference on Global Trends and Innovations in Multidisciplinary Research. Vol. 1. No. 4. 2025.
7. Swales, J. M. (1990). Genre Analysis: English in Academic and Research Settings. Cambridge University Press.